

کتاب اسلام، سکولاریسم و ناسیونالیسم در ترکیه؛ با زیر-عنوان ترک کیست؟ نوشته سونر چاپتای، پژوهشگر ترک و استاد دانشگاه پرینستون در امریکا، بنیادهای جامعه‌شناختی و سیاسی شکل‌گیری ترکیه مدرن را تحلیل می‌کند.

نه تنها در اندک نوشته‌های فارسی که حتا در بیشتر آثاری که به زبان‌های فرنگی درباره تکوین ترکیه مدرن نگاشته شده‌اند، پیکربندی ترکیه مدرن بر پایه اندیشه سکولاریسم و حذف دین از سامان‌گیری سیاسی و اجتماعی جامعه بازنموده شده است.

نگره ای خلاف-آمد در مباحث دین و سکولاریسم

ادعای اصلی این کتاب، درست خلاف آن است. نویسنده استدلال می‌کند که طرح سکولاریستی کمال آتاتورک، بنیان‌گذار ترکیه نوین – در فاصله دو جنگ جهانی – نتوانست دین را یکسره از قلمرو عمومی بیرون براند و هویت ترکی را به دور از درون‌مایه‌ای دینی بسازد.

در کتاب اسلام، سکولاریسم و ناسیونالیسم در ترکیه، نویسنده با بررسی منابع، متون و اسناد تاریخی برجا مانده به ویژه از دهه سوم سده بیستم نشان می‌دهد که چگونه «نظام ملت» در دوره عثمانی – که به واقع به مفهوم «امت و جماعت» بود – هرگز به تمامی از میان نرفت و از آغاز شکل‌گیری ترکیه نوین در قالب قوانین و نظام حقوقی-سیاسی بازتولید شد و در معنادادن به ناسیونالیسم و هویت ملی ترکی نقشی بنیادی و ماندگار بازی کرد.

گرچه کمال آتاتورک، توانست برنامه ناسیونالیسم عرفی و غیرمذهبی خود را در میانه دو جنگ نخستین و دوم جهانی با موفقیت اجرا کند، به طرز تناقض‌آلودی، اسلام خود در قوام دادن به این ناسیونالیسم نقشی ژرف داشت.

شالوده اسلامی ترک بودن

بیش از پانصدسال پیش «نظام ملت»، ساکنان قلمرو عثمانی را به بخش‌های گوناگون تقسیم می‌کرد: یونانی‌ها و دیگر مسیحیان ارتدکس در مقام امت ارتدکس (رومی)، ترک‌های ایللیاتی و چادرنشین، کردها و بوسنیایی‌ها از یک سو و دیگر ساکنان مسلمان که همه ملت (امت) مسلمان خوانده می‌شدند از سوی دیگر.

اما در ترکیه‌ای که آتاتورک بنیان نهاد، مفهوم ترک بودن بر شالوده اسلام بنا شد. از نظر دولت نوپای ترکیه در آن دوران، همه مسلمانان از جمله کردها، ترک به شمار می‌رفتند و دولت سیاست‌هایی اعمال می‌کرد تا همه مسلمانان فارغ از نژاد و قومیت احساس تعلق به «ملت ترک» داشته باشند.

همچنین، دولت، گرچه مسیحیان ترکیه را شهروندان این کشور قلمداد می‌کرد، لزوماً به آن‌ها به چشم اعضای ملت ترک نمی‌نگریست.

براین اساس، به رغم پیدایش دولت سکولار و عرفی و نیز ناسیونالیسم غیرمذهبی در میانه دو جنگ، میراث برجامانده از عهد عثمانی و «نظام ملت» موجب شد دین ابزار اصلی شکل دادن به هویت در ترکیه مدرن بماند.

آمیختگی ملیت و مذهب

در یونان آن دوران نیز، یونانی بودن یا تعلق داشتن به ملت یونان با عضویت در «ملت مسیحی ارتدکس عثمانی» تعریف شد و بدین جا انجامید که بلغاریان، مقدونی‌ها و آلبانیایی‌های ارتدکس را نیز یونانی انگاشته می‌شدند.

ناسیونالیزاسیون یا ملت‌سازی از راه دین، بر نیروی سازگاری و تطابق «نظام ملت» و هویت‌های قومی-مذهبی با شرایط تازه در ترکیه مدرن تکیه کرد.

مسیحیان و یهودیان بیرون از ملت ترک

کتاب اسلام، سکولاریسم و ناسیونالیسم در ترکیه نشان می‌دهد که حتا در ناسیونالیسم ترکیه امروز، مسیحیان بیرون از ملت ترکیه به شمار می‌روند؛ زیرا در عهد عثمانی جزوی از امت مسلمان نبوده‌اند. براین بنیاد، گرچه آنان در مقام شهروند ترکیه به رسمیت شناخته می‌شوند، از به دست گرفتن منصب‌های بالای نظامی، اداری و سیاسی – بر پایه قوانین ترکیه سکولار- همچنان محروم‌اند. یهودیان در قیاس با مسیحیان در ترکیه وضعیت بهتری دارند؛ با آن‌که ایستار دولت ترکیه در برابر آنان سراسر است و تهی از ابهام نیست.

به نوشته آقای چاپتای، از نظر تاریخی میان ترکان و یهودیان همواره روابط نیکویی برقرار بوده و زمینه یهودی‌ستیزی در ترکیه وجود نداشته است. به ویژه در دوران میانه دو جنگ بزرگ که در کشورهای اروپایی آتش یهودی‌ستیزی افروخته بود و یهودیان با دیواری ستر از غیریهودیان جدا می‌شدند، در ترکیه زیر رهبری کمال آتاتورک چنین تمایز و تبعیضی نبود.

نویسنده کتاب با بهره‌گیری از اسناد نشرنیافته در در نهادهای رسمی و کتابخانه‌های آلمان، فرانسه، بریتانیا و ترکیه نشان داده است که در دوران آتاتورک، ترکیه از ورود هزاران یهودی که، در دهه سی و چهل سده بیستم میلادی، از آزار کشورهای اروپای مرکزی و شرقی می‌گریختند استقبال کرده است. با این حال، از آن‌جا که زبان و میراث عثمانی «نظام ملت» عناصر سازنده مفهوم ترک بودن شدند، یهودیان – که پاره‌ای از امت مسلمان نبودند یا به ترکی سخن نمی‌گفتند – همواره در حاشیه جامعه و ملت ترک باقی ماندند.

با این همه، به ویژه در سال‌های اخیر، دولت ترکیه از این رو که همسایه دولت‌های مسیحی است و سودای پیوستن به اتحادیه اروپا را دارد، با نامسلمانان یهودی و مسیحی رفتاری احتیاط‌آمیز و مداراگرانه داشته است.

مشکل کردهای مسلمان و استقلال طلب

افزون بر این، تعیین‌کنندگی عنصر دین در تعریف ملت ترک سبب شد از آغاز دولت ترکیه با مسلمانان کردی که تمایلات استقلال‌طلبانه داشتند و خود را عضو ملت ترک به شمار نمی‌آوردند، درگیر شود و از آنان خرسند نباشد. در حالی که شماری از اقوام مسلمان مانند بوسنیایی‌ها، قرقیزها، آلبانیایی‌ها، یونانی‌زبان‌های مسلمان و تاتارها به خوبی در ملت ترک جذب و حل شدند، به نوشته سونر کاکاپتای، بسیاری از مردم ترکیه در نمی‌یابند چرا شماری از کردها حاضر نیستند خود را عضوی از ملت ترک بدانند و در آن حل و ادغام شوند. تلاش ناسیونالیست‌های ترکیه برای ترک‌کردن کردها در پرتو دریافت قومی-مذهبی آتاتورک از ناسیونالیسم درکشده است.

اسلام شریعت و اسلام هویت

از سوی دیگر، در ترکیه میان دو گونه اسلام، اسلام در مقام دین و اسلام در مقام هویت، تعارض و تنش وجود دارد؛ زیرا فرایند سکولاریزاسیون و ناسیونالیزاسیون (عرفی‌سازی و ملت‌سازی) در تعامل و دادوستد با یکدیگر پیش رفته‌اند و دین اسلام در شکل دادن به هویت ملی اثری عمیق نهاده است. در این راستا دین در مقام هویت ملی که سرشتی سکولار دارد در قلمرو عمومی نیرومندان حضور دارد، اما دین در مقام ایمان و اعتقاد مذهبی و آیین و شعایر و شریعت با نهاد و نظام سیاسی و اجتماعی سکولار و عرفی کشور سازگار نیست و در نتیجه بیرون از قلمرو عمومی نگاه داشته می‌شود. در نتیجه احزابی مانند حزب رفاه، در سال‌های آغازین دهه نود میلادی، یا حزب فضیلت، در سال‌های پایانی همان دهه، وقتی با پرچم اعتقاد اسلامی به قلمرو عمومی و سیاست گام نهادند با واکنش سخت بدنه سیاسی سکولار رویارو شدند.

سکولاریسم، نمونه ترکیه

ناسیونالیسم ترکی، ناسیونالیسم در اروپای شرقی، در میانه دو جنگ جهانی، میراث عثمانی، سیاست شهروندی و مهاجرت کمال آتاتورک، کردها، مسلمانان، یونانی‌ها، ارمنی‌ها و یهودیانی که در قلمرو عثمانی زیست می‌کردند و نیز مرزهای قومی-دینی ترک بودن محورهای اصلی پژوهش سونر کاکاپتای در این کتاب است.

کتاب اسلام، سکولاریسم و ناسیونالیسم در ترکیه که در اصل پژوهشی برای رساله دکترای نویسنده در دانشگاه بیبل بوده، اثری است آکادمیک، مستدل و مستند.

این کتاب خواننده را با پس‌زمینه بسیاری از گرایش‌ها، روندها و سمت‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی موجود در جامعه ترکیه امروز آشنا می‌کند و آگاهی‌های علمی درباره کشوری می‌دهد که به هر روی از سویه‌های گوناگون استثنایی در جهان اسلام به شمار می‌رود.

ترکیه و تونس، تنها دو کشور جهان اسلام هستند که به سکولار بودن دولت خود شهره‌اند؛ اما کتاب اسلام، سکولاریسم و ناسیونالیسم در ترکیه مرزها و محدودیت‌های سکولاریسم را در کشوری مانند ترکیه نشان می‌دهد و توانایی‌های آن را برای رویارویی با چالش‌های پیش رو می‌سنجد.

کتابشناخت:

Cagaptay, Soner, *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey, who is Turk*

<http://mehdikhalaji.com/archives/21>